

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Автор розглядає теоретичні засади історичного процесу становлення системи професійно-технічної освіти в Україні, аналізує джерельну базу, а також висвітлює зміст поняття «професійно-технічна освіта», становлення, принципи становлення та призначення системи професійно-технічної освіти.

Стаття присвячена проблемі дослідження історичних етапів розвитку та становлення системи професійно-технічної освіти в Україні. Не дивлячись на те, що історія розвитку освіти в цілому вивчена багатосторонньо, на сьогоднішній день доводиться констатувати не виправдано малу кількість робіт, які безпосередньо розглядають етапи та проблеми розвитку саме професійно-технічної освіти.

Ключові слова: професійна освіта, професійно-технічна освіта, система ПТО, етапи ПТО, принципи ПТО, ремісничі школи, середні професійно-технічні училища, професійно-технічний навчальний заклад.

Автор рассматривает теоретические основы исторического процесса становления системы профессионально-технического образования в Украине, анализирует научную базу, а также освещает содержание понятия «профессионально-техническое образование», становление, принципы становления и назначение системы профессионально-технического образования.

Статья посвящена проблеме исследования исторических этапов развития и становления системы профессионально-технического образования в Украине. Несмотря на то, что история развития образования в целом изучена многосторонне, на сегодняшний день приходится констатировать неоправданно малое количество работ, которые непосредственно рассматривают этапы и проблемы развития именно профессионально-технического образования.

Ключевые слова: профессиональное образование, профессионально-техническое образование, система ПТО, этапы ПТО, принципы ПТО, ремесленная школа, средние профессионально-технические училища, профессионально-техническое учебное заведение.

The author discusses the theoretical basis of the historical process of the vocational education system in Ukraine, analyzes the concept of «the vocational education», the principles of the formation and the purpose of the vocational education.

Key words: professional education, the system of vocational education, the stages of professional education, principles the professional education, the craft schools, the secondary vocational schools, the vocational- technical schools.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Становлення системи професійно-технічної освіти в Україні відбувається в складних умовах. Її формування в Україні розпочалося ще в часи Київської Русі, проте вона ще далека від досконалості. Різкі зміни державних механізмів управління не завжди позитивно впливали на її розвиток та функціонування. Тому зміни, які супроводжували становлення системи, принципів та механізмів професійно-технічної освіти потребують систематичного вивчення, аналізу та систематичного контролю для вчасного

реформування у відповідності з сучасними світовими вимогами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Аналіз літературних джерел засвідчує значну увагу сучасних науковців до різних аспектів досліджуваного питання. Серед них заслуговують на увагу праці Т. Ніколаєвої [8], А. Веселова [2], які розглядають систему становлення професійно-технічної освіти в дореволюційній Україні. Становлення і розвиток нової системи професійної школи розкрили у своїх працях А. Горбань [3], В. Шевчук [3], М. Кузьменко [4].

Проте проблема невизначеності багатьох питань становлення системи професійно-технічної освіти залишається й сьогодні актуальною.

Виділення не вирішених раніше аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття. Під професійно-технічною освітою слід розуміти складову системи освіти України, що є комплексом педагогічних і організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури.

Формування мети статті. Метою статті є вивчення сутності та історичних процесів становлення системи професійно-технічної освіти та науково-теоретичне обґрунтування питань, пов'язаних із формуванням механізму професійної освіти в Україні, для подальшого використання у практичній діяльності, пов'язаній з системою державного управління, а також в органах місцевого самоврядування.

Вклад основного матеріалу дослідження. Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, а також допрофесійну підготовку, перепідготовку, підвищення їх кваліфікації [10, с. 43]. Історичні дослідження довели, що підвалини професійної освіти як організованої системи підготовки кваліфікованих спеціалістів було закладено ще в часи Київської Русі, коли Ярослав Мудрим при Софії Київській (XI ст.) була заснована школа перекладачів і переписувачів. Першим західноруським училищем, що відбило у своєму устрої вплив історичних просвітницьких течій того часу, було Острозьке. Князь Острозький, засновуючи його, зробив першу в Західній Русі спробу повернути до служіння православної вірі й церкві, а разом з тим і руському народові грецьку й латинську науку. Традиції професійної підготовки молоді продовжилися у діяльності ремісничих цехів українського середньовіччя, коли досить розвинутою була система індивідуального учнівства (XII–XVIII ст.ст.), у козацькому суспільстві та на Слобожанщині у другій половині XV–XVIII ст.

У травні 1804 р. у м. Чернігові почала працювати перша реміснича школа. Певних зусиль до розвитку професійної освіти на українських землях, що входили до Російської імперії, на початку XIX ст. доклали земства. Земства гостро ставили питання про запровадження в земських школах лекцій і практичних занять із хліборобства, садівництва чи будь-якого ремісництва. Асигнування на професійну освіту за кошторисом на 1901 р. по 5-ти губерніях (Катеринославській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Чернігівській) становили 392,3 тис. крб. [11].

На території України лише у 1869 р. було дозволено приватним особам відкривати технічні школи після погодження з відповідним державним

міністерством та губернатором. Так у 1873 р. було відкрито школу штейгерів (майстрів рудних робіт) у Лисичанську; в 1878 р. – гірниче училище в Горлівці; у 1880 р. – Портову ремісничу школу в Миколаєві.

Коли суспільні потреби у підготовці кваліфікованих робітничих кадрів стали особливо гострими, російський царський уряд був вимушений створити кілька систем підготовки кваліфікованих спеціалістів. З 80-их років XIX в Російській імперії стала закладатися нормативна база для системи підготовки робітничих кадрів [7, с. 32].

Розвиток системи професійно-технічної освіти в Україні включає шість етапів:

1-й етап – з 1888 р. до 1920 р. У цей час закладалась нормативна база для функціонування системи підготовки робітничих кадрів. В Україні формувалися кілька систем нижчої професійної освіти: промислово-технічна освіта, підготовка спеціалістів для водного та залізничного транспорту, сільськогосподарська освіта, жіноча професійна освіта, мережа курсів на виробництві [4, с. 27]. Між цими системами не було стійких горизонтальних і вертикальних зв'язків. Масово поширювалися нижчі ремісничі школи, в яких здійснювалася підготовка робітничих кадрів для кустарного та промислового виробництва. В цей період значний вплив на розвиток системи професійної освіти здійснили промисловці та купці України. Інтереси буржуазії в галузі освіти зосереджувались на підготовці кваліфікованих робітників, спеціалістів середньої лаки та управлінців промислових об'єктів. Тому найбільш вагомою формою її активності в сфері освіти була підтримка передусім професійних навчальних закладів різних освітніх рівнів [8, с. 82];

2-й етап – 1920-1929 рр. Була вже створена українська освітня система, однією із її складових була нижча професійна освіта. Цей період завершився уніфікацією освітніх систем Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) з Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою, а саме, 11 вересня 1929 р. в Україні було оголошено постанову ЦВК і РНК СРСР «Про встановлення єдиної системи індустріально-технічної освіти», на підставі якої визначалися три єдині форми підготовки і перепідготовки кваліфікованих робітників у системі індустріально-технічної освіти: шкільне навчання, додаткова (курсозна) освіта для зайнятих на виробництві, заочне навчання; два типи освітніх закладів – школи фабрично-заводського учеництва (ФЗУ) та нижчі професійно-технічні школи [3, с. 45];

3-й етап – 1929-1940 рр. Постановою РНК СРСР від 30 березня 1929р. всі школи ФЗУ, розташовані на території України, були передані у підпорядкування ВРНГ УРСР (господарським наркоматам). За органами НКО залишилося загальне керівництво та контроль за навчальною роботою. При президії ВРНГ УРСР було створено

раду робітничої освіти, при секторі кадрів – методичну раду, при НКО – науково-методичну раду, в професійних школах – предметні комісії, методичні кабінети, між окремими школами – методичні комбінати. З кожним роком зростала кількість ФЗУ. У 1928-1938 рр. мережа шкіл ФЗУ України та кількість учнів випускників неупинно зростала. 1928-1938 рр. [5, с. 79];

4-ий етап – 1940-1959 рр. Підготовка робітничих кадрів, підпорядкована різним господарським наркоматам, не допускала перенаправлення робітників, підготовлених для своєї галузі, що гальмувало зростаючі потреби військово-промислового комплексу Радянського Союзу. Указом Президії ВР СРСР від 2 жовтня 1940 р. № 37 була створена державна система трудових резервів, якій були передані у підпорядкування всі ФЗУ. Перед Україною постало завдання організованої підготовки робітників із числа міської та сільської молоді. У той самий час вийшов Указ Президії ВР СРСР «Про встановлення платності за навчання в старших класах середніх шкіл, у вищих навчальних закладах СРСР і про зміну порядку призначення стипендій». Випускники навчальних закладів державної системи трудових резервів були зобов'язані відпрацювати 4 роки підряд на державних підприємствах. За 1940-1959 рр. у закладах трудових резервів було підготовлено 2014 тис. робітників різних професій [1, с. 29];

5-й етап – 1959-1991 рр. Система трудових резервів припинила своє існування після прийняття ВР СРСР 24 грудня 1958 р. Закону СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти СРСР». Рада Міністрів УРСР 7 липня 1960 р. затвердила «Положення про Головне управління професійно-технічної освіти при Раді Міністрів УРСР», в якому були визначені завдання системи ПТО: здійснювати планомірну і організовану підготовку для всіх галузей народного господарства культурних і технічно освічених робітників, працівників сільського господарства. Всі навчальні заклади трудових резервів реорганізувалися в професійно-технічні училища (ПТУ). За 1960-1965 роки мережа ПТУ збільшилася з 624 до 680 училищ. 6 березня 1966 р. Указом Президії ВР УРСР Головне управління професійно-технічної освіти було реорганізовано в Державний комітет Ради Міністрів УРСР з професійно-технічної освіти. У 1969 р. в УРСР вже діяло 884 ПТУ. Постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 3 квітня 1969 р. «Про заходи по дальшому поліпшенню підготовки кваліфікованих робітників у навчальних закладах системи професійно-технічної освіти» почалося поступове перетворення існуючих ПТУ з терміном навчання (на базі 8 класів) 1-3 роки у навчальні заклади (на базі 8 кл.) з 3-4-річним терміном підготовки робітників з отриманням повної середньої освіти або середні професійно-технічні училища (СПТУ). У 1981 р. діяло 1013 професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ). З 1984 р. всі денні ПТНЗ були

реорганізовані в СПТУ, до яких зараховувалися учні після 9-го кл. загальноосвітньої школи. У 1984 р. – 1123 ПТНЗ з контингентом 670,0 тис. учнів. У 1985 р. нараховувалося 1196 ПТНЗ (у т. ч. 112 відомчих, які влилися в державну систему професійно-технічної освіти). У 1991 р. – 1278 ПТНЗ [2, с. 346];

6-й етап – від 24 серпня 1991 р. по 24 липня 1991 р. Спільною постановою Міністерства народної освіти УРСР, Міністерства праці УРСР та Президії Академії наук УРСР № 7/52/59 була затверджена «Концепція професійно-технічної освіти України», яка відповідала розвитку суспільства на той час і визначила стратегічні напрями розвитку. З проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 р. тривають пошуки національного шляху розбудови професійно-технічної освіти, її адаптації до ринкової економіки.

Для професійно-технічної освіти України постало питання про друкований орган, на сторінках якого мали б висвітлюватися основні стратегічні питання розвитку. У 1997 р. було зареєстровано періодичне видання науково-методичний журнал «Професійно-технічна освіта». Патронат над виданням журналу взяла на себе Академія педагогічних наук України [11].

У 1998 р. приймається перший в історії України Закон «Про професійно-технічну освіту». Аналіз процесів, що відбувались в державі на той час, дав поштовх до створення професійно-технічних навчальних закладів нового типу. ПТУ поступово стали перетворюватися у багатофункціональні регіональні та галузеві професійні освітні центри, що передбачалося постановою Кабінету Міністрів від 2 квітня 1998 р. «Про затвердження комплексних заходів щодо реформування ступеневої професійно-технічної освіти, спеціалізації та перепрофілювання професійно-технічних навчальних закладів». Почали формуватися також інші навчальні заклади професійної освіти, курси для перепідготовки незайнятого населення, з'явилися вищі професійні училища, центри професійно-технічної освіти, професійні ліцеї. Більшість з них оснащені сучасною технікою, використовують новітні інформаційні, виробничі та педагогічні технології з метою формування високого рівня професійної підготовки [6, с. 149].

Наказом Міністерства освіти і науки України від 20 червня 2000 р. затверджене Положення про вище професійне училище та центр професійно-технічної освіти. Ним визначено статус вищого професійного училища (ВПУ), що здійснює підготовку робітничих кадрів високого рівня кваліфікації з технічно і технологічно складних професій або діяльність яких пов'язана із складною організацією робіт. Діяльність центрів професійно-технічної освіти (ЦПТО) спрямована на підвищення кваліфікації і перепідготовку робітників і молодших спеціалістів, які впроваджують нові технології виробництва або сфери послуг. У ВПУ та ЦПТО, які пройшли акредитацію, також здійснюється підготовка

молодших спеціалістів, що передбачено Законом України «Про професійно-технічну освіту» (статті 15, 16). Крім того, почала функціонувати мережа галузевих навчально-курсів комбінатів, в яких здійснюється початкова професійна підготовка та підвищення кваліфікації робітників [6, с. 150].

За професійними напрямами діяльності ПТНЗ державної форми власності розподіляються за такими профілями:

- промислові;
- сільськогосподарські або агропромислового комплексу;
- будівельні;
- сфери послуг.

На початку XXI століття система професійно-технічної освіти помітно змінилася. Оновлюються та розширюються її функції, розвивається соціальне партнерство, здійснюється пошук співпраці з роботодавцями.

Так у липні 2004 р. була затверджена «Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні» з програмою дій для національної професійно-технічної освіти, а вже 18 вересня 2005 р. підписано Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо вдосконалення професійно-технічної освіти в Україні».

Станом на 2008 р. професійно-технічна освіта України є потужною системою як за мережею державних професійно-технічних училищ, так і за напрямами. В ПТНЗ існує триступенева професійна освіта. Кожен ступінь навчання визначається теоретичною та практичною завершеністю та закріплюється присвоєнням випускникам ПТНЗ відповідної кваліфікації. Випускники нижчого ступеня за власним бажанням можуть продовжити навчання на вищому [10, с. 347].

Слід зауважити, що починаючи з 1994 р. в Україні має місце тенденція до зменшення мережі закладів професійно-технічної освіти і зменшення кількості учнів. Це можна пояснити кількома причинами:

- демографічні процеси в Україні, зокрема зменшення кількості дітонароджуваності;

- криза в економіці призвела до скорочення кількості підприємств та, відповідно, зменшення державного замовлення на підготовку робітничих кадрів;

- відсутність науково обґрунтованого прогнозування потреб у робітничих кадрах тощо.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши вище викладене, можна констатувати, що система професійно-технічної освіти пройшла довгий та складний шлях становлення та розвитку. Економічні та політичні перетворення в сучасній Україні вимагають від системи професійно-технічної освіти визначення основних напрямів розвитку механізмів адаптації в сучасних соціально-економічних умовах, що дає нове бачення ролі професійно-технічної освіти в державній політиці. Зростає необхідність її наукового супроводу, конструктивного використання українського та зарубіжного досвіду, врахування загальноосвітніх тенденцій розвитку економіки й людських ресурсів.

На сьогодні проблеми становлення системи професійно-технічної освіти зумовлені економічною й політичною нестабільністю в суспільстві, посиленням розриву між конституційними гарантіями здобуття доступної й безкоштовної професійно-технічної освіти та реальним державним забезпеченням цієї освіти; незбалансованістю потреб особистості в професійних освітніх послугах і суспільства в професійно-кваліфікаційній структурі підготовки робочих кадрів; недостатнім бюджетним фінансуванням, недосконалістю основних напрямів розвитку системи професійно-технічної освіти.

Аналіз і узагальнення нагромадженого за останнє десятиліття досвіду створює методологічну основу для вироблення основних напрямів модернізації та розвитку професійно-технічної освіти. Визначення основних напрямів розвитку системи професійно-технічної освіти й механізмів їх реалізації має бути забезпечене нормативно-правовою базою, достатнім фінансуванням та спиратися на стратегічні прогнози.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутівченко С. Професійна освіта в Україні в кінці XIX – на початку XX століття: тенденції, особливості, використання набутого досвіду // Школа і підготовка учнівської молоді до життя та діяльності в умовах ринку : наук.-метод. зб. – Х., 1996. – 296 с.
2. Веселов А. Профессионально-техническое образование в СССР: Очерки по истории среднего и низшего профтехобразования / А. Веселов. – М. : Профтехиздат, 1961. – 457 с.
3. Горбань А. В. Становлення та розвиток системи освіти в Україні у 1920-1930-х роках. // Гілея 2012 – Вип. 5 (№ 3). – 247 с.
4. Кузьменко М. М. Система освіти в УСРР у 1920-х рр.: Історико-теоретичний аспект. // Історичний журнал 2004, № 5. – 378 с.
5. Лікарчук І. Проблеми підготовки робітничих кадрів в Україні (1920-1929 рр). / І. Лікарчук. – К. : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН Укр., 1996. – 147 с.
6. Лікарчук І. Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні (1888–1988 роки) : монографія / І. Лікарчук. – К. : Вища школа, 1998. – 568 с.
7. Ничкало Н. Г. Трансформація професійно-технічної освіти України / Н. Г. Ничкало. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 322 с.
8. Ніколаєва Т. М. Роль підприємств України в розвитку професійної освіти. // Південний архів. – Херсон 2002. – Вип. 8 – 275.
9. Освіта Миколаєва: стан і перспективи розвитку – економічна доповідь, 2011. – 68 с.
10. Профтехосвіта України: XX століття: Енциклопедичне видання / За ред. Ничкало Н. Г. – К. : Видавництво «АртЕк», 2004. – 785 с.
11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://proftekhosvita.org.ua>.

Рецензенти: Глубоченко К. О. – к.держ.упр.;
Коваль Г. В. – к.політ.н., доцент.

© Криволапчук М. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 19.12.2013 р.

КРИВОЛАПЧУК Марина Василівна – магістрант Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: теоретичні засади історичного процесу становлення системи професійно-технічної освіти в Україні.